

ŠIAURĖS PANEVĖŽIŠKIŲ MURMAMŪJŲ BALSŲ FONETINĖS YPATYBĖS, DISTRIBUCIJA IR FONOLOGINĖ INTERPRETACIJA

GENOVAITĖ KAČIUŠKIENĖ

§1. Šiaurės panevėžiškių tarmės murmamųjų balsių problema iki šiol tebėra neišspręsta, nors rašyta apie juos nemaža. Nuomonės jų klausimu įvairavo jau pačiuose pirmuosiuose lietuvių dialektologijos darbuose [Явнис, 1898, c. 108–109; Jaunius, 1970, p. 127–128; Барановский, 1898, c. 76], jos nesutapo ir vėlesniais laikais (plg. [Gerullis, 1930, s. 58; Salys, 1946, p. 62])¹. Pastaruoju metu vieni kalbininkai laikosi požiūrio, kad fonetiškai šių balsių nesą, tačiau jie esą būtini fonologiškai, kiti linkę atmesti tiek fonetinį, tiek fonologinį balsių egzistavimą.

§2. Pirmoji nuomonė suformuluota A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus darbuose². Juose, remiantis ankstesniųjų kalbininkų (ypač K. Jauniaus) stebėjimais ir tam tikrais sintagminiais argumentais (skardžiųjų priebalsių prieš –s nesuduslėjimu, s, š, z, ž +s nesuliejimu į vieną garsą, antrinių dvigarsių nesusidarymu, esamojo laiko 1 a. ir būsimąjo laiko 3 a. (aš) *k'ðš*³ 'kišu' ir (jūs) *k'ðš* 'kiš' netapatumu, *v'ðl.kəs* 'vilkas' ir *v'ðl.kš* 'vilks' tipo formų skirtingumu ir kt.⁴), jau parodyta, kad įvesti murmamąją balsinę fonemą yra labai paranku ir tikslinga.

¹ A. Baranauskas [Барановский, 1898, c. 76 ir P. Būtėnas, 1932, p. 168, 169] teoriškai redukuotų balsių nepripažino, tačiau kartkartėmis juos žymėdavo. Pavyzdžiui, Baranausko tekstuose [žr. Specht, 1922, s. 117–175] rasta 278 atvejai su pažymėtu murmamuju balsiu, plg. *wisəs* 'visas', *āszī* 'ašį', *trēczi* 'trečia', apie juos keliose vietose kalba ir pats Spechtas (1922, s. 303–312). P. Būtėnas [1932, p. 188–189] šiuos balsius yra pažymėjęs keliuose vietovardžiuose, pvz., *šėdabra-vəs* 'Sidabras', *krinčīnės* 'Krinčinas', *dombavəs* 'Dombavas'.

Ankstesnieji pokario metų kalbininkai (I. Jašinskaitė [1957, p. 189–194], E. Grinaveckienė [1961, p. 167–180], J. Šukys [1962, p. 175–182] ir kt.) redukuotų balsių nežymi ir laikosi požiūrio, kad šiaurės panevėžiškių trumpieji galiniai balsiai yra visai nukritę arba iškritę.

² Žr. [Girdenis, Zinkevičius, 1966, p. 143; Girdenis, 1971, p. 207; 1981, p. 61–62; Zinkevičius, 1966, p. 119; 1975, p. 85–86; 1978, p. 60–61].

³ Patogumo sumetimais murmamuosius balsius po kietojo priebalsio žymėsime „b“, po minkštojo – „b“.

⁴ Be šių argumentų, A. Girdenis knygoje „Fonologija“ [1981, p. 62] mėgina remtis ir liaudies dainos ištrauka *bā.ltas dōbēļē.li, kōr bōvē* 'baltas dobilėli, kur buvai', kurioje ištariai skiemeningai redukuotų balsių ekvivalentai. Tai visai teisingi ir būdingi tarnei faktai, tačiau įrodomosios galios jie neturi: liaudies dainų negalima laikyti patikimais tarmių pavyzdžiais, kadangi jos beveik visada turi ne tik tam tikrų archajinių, bet ir interdialektinių ypatybių [Sauka, 1978, p. 11].

§3. Antrosios nuomonės (neskaitant nefonologų, plg. 1 išn.) nuosekliausiai laikosi K. Garšva [1977, p. 86–87; Гаршва, 1977, с. 73–74], ypač daug dėmesio skyręs šios tarmės fonologinei sistemai. Jis minėtus sintagminius argumentus bando atremti, įsivesdamas priebalsių skardumo – duslumo opoziciją neįprastuose fonetiniuose kontekstuose (pvz., prieš duslųjį *s* ir kt.) ir žodžio gale skirdamas trumpus ir pusilgius priebalsius. Tuos žodžio galo skirtumus autorius atsargiai aiškina prozodine stipriųjų ir silpnųjų skiemenų opozicija, primenančia dviejų kirčio tipų priešpriešą.

Šis fonologinis sprendimas, žinoma, galėtų būti priimtinas, bet tik tuo atveju, jeigu jis paaiškintų visus tarmės faktus ir jeigu redukuotų balsių niekas niekada neištartų. Tačiau taip iš tikrųjų, greičiausiai, nėra, nes net ir pats K. Garšva [1977, p. 87] užsimenta, kad kartais dar ir dabar tuos balsius ištaria senosios kartos atstovai⁵.

§4. Nuomonių prieštaravimas paskatino imtis sistemingesnių eksperimentinių tyrimų. Rūpėjo išsiaiškinti šiuos dalykus: pirma, ar minimaliosios žodžių poros su murmamuoju balsiu ir be jo yra skirtingi ar tapatūs fonetiniai ir fonologiniai reiškiniai, antra, ar skiriasi žodžiai, kuriuose redukuoti balsiai užima nevienodą poziciją, ir trečia, patikrinti, kokių pėdsakų redukuotas balsis palieka spektrogramose. Tik atsakius į šiuos klausimus, galima ir verta grįžti prie fonologinės kalbamųjų balsių interpretacijos.

2. Eksperimentų metodika

§5. Eksperimentiniai tyrimai buvo atliekami keliais etapais.

1. Lauko sąlygomis į magnetofono juostą buvo įrašyta vyresniosios šiaurės panevėžiškių kartos atstovų tarminių pasakojimų iš Joniškėlio, Klóvainių, Talačkónių, Vaškų, Salōčių, Krinčino, Pámpėnų bei Dajūnų apylinkių ir iššifruoti, ypač įsiklausant į žodžius su galiniais redukuotais balsiais⁶.

2. Iš transkribuotų tekstų buvo išrašyti visi žodžiai su galimais (tiek realizuotais, tiek ir nerealizuotais) redukuotais balsiais.

3. Iš Pámpėnų ir Vaškų šnektų įrašų⁷ buvo iškarpyti kai kurie galiniai junginiai su potencialiais murmamaisiais garsais kartu su tolesnio žodžio pradiniu skiemeniu (pvz.: [kæt]òr^e žmó-[nēs'] 'keturi žmonės', [bl]ó:g^e mē.[tε] 'blogi metai',

⁵ Jeigu tai tiesa, išeitų, kad autorius teikia tokią fonologinę tarmės interpretaciją, kuri tinka tiktai tam tikrai jos idiolektų daliai.

⁶ Darbui naudotasi ir K. Garšvos, A. Girdenio, I. Ručinskaitės, B. Stundžios įrašytomis magnetofono juostomis, taip pat A. Girdenio šifruota tarmės medžiaga.

⁷ Šios šnektos buvo pasirinktos dėl dviejų priežasčių: pirma, Vaškai yra labiau centrinėje, Pámpėnai – tarmės pakraščio zonoje ir, antra, K. Jaunius [1970, p. 128; Явнис, 1898, с. 108] čia buvo pastebėjęs net keturis redukuotų balsių tipus.

[amž]ė.l' sōņ'.[kɛ] 'amžel sunkiai' ir kt.; iš viso 20 pavyzdžių) ir atsitiktine tvarka sumaišyti su junginiais be murmamojo garso, paimtais iš to paties teksto (pvz.: [t]ɛp' tɛ 'taip tai', [d]ɛ'k tɛ 'dek ten', [d]āūk tɛ 'daug ten' ir pan.; 10 pavyzdžių). Tos iškarpos buvo pateiktos klausytis dviem studentų grupėms – šiaurės panevėžiškiams ir pietiniams vakarų aukštaičiams. Auditoriai turėjo iš klausos pasirinkti ir pažymėti vieną iš dviejų specialiuose blankuose nurodytų galimybių (su pažymėtu balsiu ir be baltio), pvz.: *el'eson* arba *el'son*, *tɛp'tɛ* arba *tɛpɛtɛ* ir pan. Be to, Vilniaus universiteto Eksperimentinės fonetikos laboratorijoje buvo padaryta keletas šių iškarpų oscilogramų.

4. Kadangi fonologinę reikšmę paprastai turi tik tai, kas suvokiama ausimi (plg. [Garšva, 1977, p. 87; Girdenis, 1981, p. 14]), su jaunesniosios panevėžiškių kartos atstovais (mokiniais ir pirmųjų kursų studentais), gerai mokančiais gimtąją tarmę ir aktyviai ją vartojančiais, buvo atlikta keletas audicinių tyrimų⁸. Eksperimentams pasirinktos minimaliosios poros, kurių nariai skyrėsi galimo redukuoto baltio buvimu ar nebuvimu *lāū.kəs* 'laukus' : *lāū.kəs* 'lauks', *v'ōl.kəs* 'vilkus' : *v'ōl.kəs* 'vilks', *svef.kəs* 'sveikus' : *svef.kəs* 'sveiks', *lāks* 'laks' : *lāks* 'laks', *pl'ō.kəs* 'plikus' : *pl'ō.kəs* 'plikis', *kař.kəs* 'karkusi' : *kař.kəs* 'karks', *p'ōř.kəs* 'pirkusi' : *p'ōř.kəs* 'pirks', *t'ōř.pəs* 'tirpusi' : *t'ōř.pəs* 'tirps') arba galimo murmamojo baltio vieta (*šlāps* 'šlapias' : *šlāps* 'šlapsi', *tėkəs* 'tekis' : *tėks* 'tekis', *jāū.kəs* 'jaukias' : *jāū.kəs* 'jauksi', *sōb.kəs* 'sunkias' : *sōņ.kəs* 'sunki'). Vertinant audicinio tyrimo duomenis, skaičiuotas teisingų atsakymų dažnumas (procentais). Gautų išvadų reikšmingumas įvertintas *u* kriterijumi, lyginant teisingų atsakymų dažnumus su atsitiktinio spėlio jimo (50%) riba.

5. Spektrografiskai ir oscilografiskai ištirti įvairūs minimaliomis poromis sugrupuoti žodžiai⁹. Oscilogramose ir spektrogramose matavome bendrąją atskirų segmentų trukmę (milisekundėmis), spektrogramose – redukuoto baltio ir po jo esančio priebaltio *s* trukmę bei redukuoto baltio formantinės zonos dažnumą (hercais). Statistiškai apdorojant garsų trukmės tyrimo rezultatus, skaičiuotas aritmetinis vidurkis (\bar{x}), segmentų trukmės skirtumų vidurkis ($|\bar{d}|$). Gautųjų rezultatų reikšmingumas tikrintas Stjudento kriterijumi (*t*).

3. Rezultatai

§ 6. Rišlių tarmės tekstų analizė rodo, kad ir šiuo metu redukuoti balsiai dar gana dažnai ištariaimi: iš 1240 pavyzdžių su galimu redukuotu balsiu rasta 880 atvejų, kur tas balsis realizuotas kaip atskiras ryškesnis ar blausesnis vo-

⁸ Atliekant audicinius eksperimentus, laikytasi V. Eidukaitienės [1977, p. 20–22] aprašytos metodikos.

⁹ Dėl metodikos žr. A. Girdenis [1974, p. 160 t.]. Įrašai daryti Vilniaus [universiteto Audiovizualinėje laboratorijoje, spektrogramos ir oscilogramos filmuotos Eksperimentinės fonetikos laboratorijoje. Visi parametrai skaičiuoti pagal V. Urbacho [Урбах, 1964] pateikiamas formules.

kalinis segmentas, pvz.: *tėp žmó-g^{us} gá.r^{us}s, nægàl^e sakí.r^e, tēp lābē^l gē.r^e* ‘taip žmogus geras, negaliu sakyti, tik labai geria’ (Slė); *peš.k^e jektá.r.e, čičil^{us} ú.k^{is} bú.va.* ‘penki hektarai, visas ūkis buvo’; *tō laikí.k peš.k^{is} kár.v^s, man[’]ne bēd^o* ‘tu laikyk penkias karves, man ne bėda’ (Všk): *reī.gda. veř.pt^e, m[’]ðle á.ust^e, tē vakār^e prėi.n deš[’]õh.t^o vá.lond^o* ‘reikdavo verpti, milai austi, tai vakare prieina dešimta valanda’ (Tlė); *o_pāũ.kšte vis_rēk^e: drú.s^e pó.n[’] karal[’]únaič^e* ‘o paukštė vis rėkia:., Drąsi ponia karaliūnaičia.’ (Dj); *tōk[’] gār^o mót.tere. bú.a* ‘tokia gera moteris buvo’ (Krė).

Dažniausiai redukuotus balsius ištaria lėtai kalbantys vyresniojo amžiaus žmonės¹⁰. Jų šnekoje dar gana aiškiai skiriama net keleriopa šių balsių kokybė: atviroje galūnėje paprastai girdimi kompaktiškesni (*e, ə* tipo) garsai, uždaroje galūnėje – difuziškesni (*i, ɨ* tipo) garsai, plg.: *nėš^e* ‘nešiu’, *gēr^e* ‘geriu’, *bē.d^o* ‘bėda’, bet *pėņ.k^{is}* ‘penkis’, *čičil^{us}* ‘čielas’, *žmó-g^{us}* ‘žmogus’ ir pan. Tačiau kartais ir absoliučios galūnės balsis būna *i* tipo, pvz.: (tō) *nėš^l* ‘tu neši’, *grāžⁱ* ‘graži’ (plg. dar 18 išnašą). Kai kuriose pozicijose (pavyzdžiui, po lūpinių priebalsių, ypač po *v[’]*, plg. *tāv^e* ‘tave’, *žp^{v^s}* ‘žuvis’) segmentinė balsio realizacija, atrodo, yra norminė net pačių jauniausių informantų kalboje. Praktiškai visada su balsiu sakomi žodžiai *kād^o* ‘kada’, *tād^o* ‘tada’, todėl net ne visai aišku, ar čia turime bk. *-a*, ar *-ai* atitikmenį.

§ 7. Redukuotų balsių segmentinei realizacijai įtakos turi įvairūs veiksniai (nekalbant apie minėtą kalbėjimo tempo poveikį): pirmoji gretimo žodžio fonema, loginio kirčio vieta, skiemens atvirumas, kirčiuoto skiemens artumas, kirčio pobūdis, betarpiškai prieš murmamąjį balsį esančio priebalsio skardumas arba duslumas ir kt. Pirmiausia pasakytina, kad prieš kitą žodį, prasidedantį balsiu (jei tie žodžiai sudaro vieną sintagmą), redukuotas balsis visada išnyksta. Šiaip redukuoto balsio pasirodymo tikimybė yra didesnė loginį kirtį turinčiuose žodžiuose, taip pat atvirose po skardžiojo priebalsio einančiuose galūnėse.

Ypač reikšminga kirčiuoto skiemens kaimynystė: kuo arčiau yra kirčiuotąs skiemuo, tuo dažniau murmamasis balsis ištiriamas kaip atskiras segmentas. Tągi būvę dviskiemeniai žodžiai dažniausiai tariami su aiškiais redukuotais balsiais – tekstuose juos turėjo maždaug 70% dabartinių dviskiemenių žodžių, pvz.: *á.ust^e*, ‘austi’, *rē.k^e* ‘rėkia’, *drú.s^e* ‘drąsi’, *ú.k^{is}* ‘ūkis’, *žmó-g^{us}* ‘žmogus’ (nors retkarčiais pasakoma ir *tōk[’]* ‘tokia’, *grāžⁱ* ‘graži’, *pó.n[’]* ‘ponia’). Triskiemenių bei kitų daugiaskiemenių (t. y. trečiame ar tolesniame nuo galo skiemenyje kirčiuotų) žodžių su murmamaisiais garsais ir be jų, pvz.: *karal[’]únaič^e||karal[’]únaič[’]*, *vá.sar^o||vá.sār* ‘va-

¹⁰ Diktorių amžius svyravo tarp 70 ir 92 metų.

sara', *ú:kən'ókʷs*||*ú:kən'óks* 'ūkininkas', procentai pasiskirstė maždaug po lygiai: su redukuotu balsiu – 51,2%, be balsio – 48,8%¹¹.

Murmamieji balsiai dažniau išlieka ir skiemenyse, seniau turėjusiuose pagrindinį kirtį: buvusių kirčiuotų galūnių su balsio liekanomis rasta 77,8%, be balsio – 22,2% (pvz., *gər* 'gera', *gər* 'geri') tipo formos daug dažnesnės negu *gər.ʷs* 'geras', *gər.ʳ* 'geria' tipo formos). Tuo tarpu iš seno nekirčiuotame žodžio gale su balsiu rasta tik 57,7% žodžių. Įvertinus šio santykio reikšmingumą, matyti, kad jis daugiau negu du kartus viršija kritinę 99,9% tikimybės reikšmę ($u = 7,20 > u_{001} = 3,29$). Tai įtikinamai rodo, kad buvusios kirčiuotos galūnės dažniau išlaiko murmamąjį balsį.

Redukuotų balsių santykiniam ryškumui ir dažnumui tam tikrą reikšmę turi dar ir gretimų priebalsių minkštumas bei skiemens atvirumas: atviraime skiemenyje po minkšto priebalsio (pvz.: *pāt* 'pati', *grāž* 'graži') murmamieji balsiai yra dažnesni (plg. po minkštojo priebalsio rasta 46,9% atvejų su balsiu, po kietojo – tik 28,0%), uždaraime skiemenyje tarp minkštųjų priebalsių (pvz.: *kāt*'s' 'kates', *šāk*'s' 'šakes') rasta 14,0% pavyzdžių su redukuotu garsu, tarp kietųjų (pvz.: *va*-*kʷs* 'vaikas', *žmó*-*gʷs* 'žmogus') – tik 11,0%. Ypač dažnai murmamieji balsiai pastebimi atviraime skiemenyje po minkštojo sonanto *r* (pvz.: *vakār* 'vakare', *švār* 'švari', *gər* 'geri'): 95,8% tokių formų ištarta su balsiu ir tik 4,2% – be balsio.

§8. Palyginus gautus duomenis su A. Baranausko rytiečių antrųjų žemiečių (R_{23}) tektais, paaiškėjo, kad ir XIX a. iš seno kirčiuotos galūnės tikriausiai geriau išlaikydavo murmamuosius balsius: buvusius kirčiuotos galūnės, užrašytos įsu murmamaisiais balsiais (pvz.: *w'óš*, *sžāl*'s' 'visas šalis', *m'at*'s' 'metus', *óž*'s' 'ožys'), sudaro 75,7% visų pavyzdžių, nekirčiuotos (pvz.: *tetūš*'s' 'tetušis', *rağā*'s' 'ragelis') – tik 24,3%. Įtakos redukuotų balsių dažnumui ir čia bus turėjęs skiemens atvirumas ir priebalsių minkštumas: atviraime skiemenyje po minkštojo priebalsio (pvz.: *fiaturėdam*, 'neturėdami', *wēs*' 'visi') rasta 57,4% žodžių su galiniu balsiu, o kietojo (pvz.: *sūnu* 'sūnui', *wiēna* 'viena', *ga*lva 'galva') – tik 9,8%. Taigi galime manyti, kad redukuoti balsiai mūsų dienomis realizuojami maždaug tokiomis pat sąlygomis, kaip ir XIX amžiuje: jų segmentinės realizacijos dažnumas priklauso nuo buvusio kirčio, priebalsių minkštumo – kietumo ir skiemens atvirumo – uždaramo. Tai, be abejo, gerokai padidina dabartinių stebėjimų reikšmę bei svorį.

§ 9. Minimaliausias poras potencialiu murmamuoju balsiu gerai skyrė ir auditoriai (žr. I lent.).

Auditoriams minimaliosios poros buvo pateiktos sunkėjančia tvarka. Pirmojo eksperimento žodžiai tarpusavyje skyrėsi ne tik spėjamo redukuoto balsio buvimu ar nebuvimu, bet ir priegaidėmis (kalbant K. Garšvos teikiama fonologijos terminais – stipriuoju ir silpnuoju kirčiu), plg.: *lōf.pəs* : *lōf.ps*, *sōf.pəs* : *sōf.ps*,

¹¹ Šiuose ir panašaus tipo žodžiuose murmamąjį balsį, galimas daiktas, kompensuoja silpnas šalutinis kirtis priešpaskutiniame skiemenyje; plg. *pā.sāk* 'pāsaka', (*sō*) *nā.gēn* 'nāgėn' || *nā.gēn* 'su nagine' ir kt.

1 lentelė¹². Audicinių eksperimentų rezultatai

	Žodžių poros			%	$u > u_p$	p (%)
I eksperimentas	<i>tōf.pəs : iōf.ps</i>	80	78	97,50	11,2 > 3,29	99,9
	<i>kof.kəs : kof'ks</i>	80	76	95,00	10,02 > 3,29	99,9
	<i>pōf.kəs : pōf'ks</i>	80	74	92,50	9,10 > 3,29	99,9
	<i>sōf.pəs : sōf.ps</i>	80	73	91,25	8,69 > 3,29	99,9
	<i>kať.kəs : kať'ks</i>	80	72	90,00	8,29 > 3,29	99,9
II eksperimentas	<i>lākəs : lāks</i>	100	89	89,00	8,94 > 3,29	99,9
	<i>plōkəs : plōks</i>	100	87	87,00	8,33 > 3,29	99,9
	<i>svēl.kəs : svēl'ks</i>	100	81	81,00	6,68 > 3,29	99,9
	<i>vōl.kəs : vōl'ks</i>	100	77	77,00	5,70 > 3,29	99,9
	<i>vó'kəs : vó'ks</i>	100	71	71,00	4,33 > 3,29	99,9
	<i>jáu.kəs' : jáu.kəb</i>	184	136	73,91	6,76 > 3,29	99,9
	<i>šlāps's' : šlāps'sb</i>	184	130	70,65	5,78 > 3,29	99,9
	<i>soj'.kəs' : soj'.kəb</i>	184	123	66,84	4,66 > 3,29	99,9
	<i>tēk's' : tēksb</i>	184	108	58,69	2,37 > 1,96	95,0

antrojo – tik redukuoto balsio buvimu ar nebuvimu (pvz.: *lākəs : lāks*, *vó'kəs vó'ks*), trečiojo – spėjamo redukuoto balsio vieta (pvz.: *šlāps's' : šlāps'sb*, *jáu.kəs' jáu.kəb*). Didėjant eksperimento sunkumui, teisingų atsakymų procentas kinta maždaug nuo 97,5% iki 58,7%.

Geriausiai diferencijuoti pirmojo eksperimento žodžiai, kurie skiriasi ir redukuoto balsio buvimu – nebuvimu, ir priegaidėmis – visais atvejais u kriterijaus reikšmės daugiau negu dvigubai viršija kritines (99,9% tikimybė); blogiausiai auditoriai atpažino trečiojo eksperimento minimaliausias poras, kurios skyrėsi tik

¹² Simbolių reikšmės: n – bendras atsakymų skaičius, n_1 – teisingų atsakymų skaičius, u_p – kritinė u kriterijaus reikšmė, p – nulinės hipotezės atmetimo tikimybė.

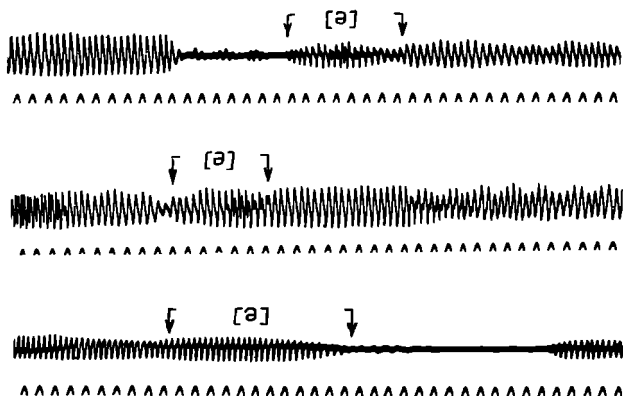
K. Garšva atkreipė dėmesį, kad vietomis „dešinieji“ šių porų nariai, atliepiantys bk. *jaūksi*, *suñksi*, *tēksi*, *šlāpsi*, turi kietąjį *k* arba *p*. Šis eksperimentas buvo atliekamas tik su diktoriais, tariančiais čia minkštąjį priebalsį.

potencialaus murmamojo balsio vieta. Vis dėlto galima teigti, kad visi tyrimo duomenys labai reikšmingi: auditoriai visais atvejais su didele tikimybe atpažindavo be konteksto pateikiamus žodžius.

Šis eksperimentas įrodė, kad negali būti ir kalbos apie fonologinį minėtųjų kvazihomoniminių formų tapatumą: visos lygintos formos būtinai turi skirtis bent vienu fonologiniu elementu arba skirtinga to paties elemento vieta.

§ 10. Murmamąjį balsį girdėjo bei daugeliu atvejų teisingai atpažino ir auditoriai, klausęsi iškarpų iš autentiškų magnetofono įrašų. Nors pateiktieji signalai visiems atrodė labai nenatūralūs, vis dėlto gauti palyginti neblogi rezultatai: Vaškų teksto iškarpų su galimu redukuotu balsiu atpažinta 63,75% pavyzdžių ($u=4,31 > u_{001}=3,29$), Pámpėnų – 73,75 % ($u=7,67 > u_{001}=3,29$). Vadinasi, redukuotąjį balsį auditoriai suvokė kaip atskirą garsą. Taigi galima daryti išvadą, kad murmamieji balsiai tam tikrais atvejais iš tikrųjų tariami kaip palyginti savarankiški vokaliniai segmentai. Kontrolinis eksperimentas su vakarų aukštaičiais dar labiau sutvirtino šį teiginį: murmamąjį balsį gerai suvokė net kitos tarmės atstovai: šiuo atveju vidutiniškai gauta 74,5 % teisingų atsakymų.

Manyti, kad auditoriai galėjo balsius įterpinėti, vadovaudamiesi intuicija ar kokiu išankstiniu nusistatymu, neleidžia tai, kad tiriamieji balsiai buvo pateikti visai neįprastuose kontekstuose; be to, auditoriai nė nežinojo, kokios kalbos pavyzdžius girdi. Atsitiktinio balsių įterpinėjimo galimybę paneigia ir tai, kad kontro-

Oscilogramų pavyzdžiai. Panaudotos šių junginių iškarpos: 1. *s* [oʃ.kʰ bú.]*va*, 2. *bl* [ó.gʲ mǎ.]*ts* 3. *omž* [ɛ.lʲ sɔʃ]'*kɛ*. Juostos greitis – 257,9 mm/s, laiko žymės – 100 Hz.

liniuose junginiuose be galimo balsio panašių įterpimų visai nedaug (tik apie 10%) tepasitaikė. Reikšmingais, matyt, reikia laikyti ir rezultatus, gautus iš diktorių nepanevėžiškių: jie įrodo, kad murmamieji balsiai tekstuose egzistuoja visai objektyviai, kad jų suvokimas, apskritai kalbant, nepriklauso nuo tyrinėtojų nusistatymo.

§ 11. Redukuotas balsis matomas ir eksperimentui panaudotų iškarpų oscilogramose (žr. nuotraukas).

Kaip matome, oscilogramose aiškiai išsiskiria gana ilgi kvaziperiodiniai segmentai, atliepiantys tiriamiesiems balsiams. Taigi galima tvirtinti, kad transkribuojant magnetofono įrašus ir atliekant audicinio eksperimento užduotis, murmamieji balsiai (bent daugeliu atvejų) buvo fiksuojami, vadovaujantis objektyviais akustiniais signalais.

§ 12. Murmamųjų balsių fizinį realumą patvirtina ir instrumentiniai tyrimai. Oscilogramose ir spektrogramose matuotų garsų trukmė rodo, kad tų žodžių porų, kurios turi potencialų redukuotą balsį, pvz.: *vó·kəs, láu.kəs, kař.kəs*, ilgesni būna trys galiniai segmentai¹³ (žr. 2 lent.). Matome, kad reikšmingumo lygmuo tik vienu atveju yra mažesnis už 95%.

2 lentelė¹⁴. Atskirų segmentų trukmės skirtumų suma (ms)
(oscilografinės analizės duomenimis)

Segmentas	<i>n</i>	$ \bar{\Delta} $	$t_{ \bar{\Delta} } > t_{\alpha}$	<i>p</i> (%)
Galinis priebalsis (<i>lákəs</i>)	96	9,43	2,01 > 1,69	90,0
Priešpaskutinis priebalsis (<i>lákəs</i>)	68	14,41	3,98 > 3,65	99,9
Balsis arba dvigarsis (<i>lákəs</i>)	48	8,86	3,28 > 2,82	99,0

Ypač gerai skyrėsi prieš galūnę einančio priebalsio trukmė. Pavyzdžiui, priebalsis [*k*] žodžiuose *kař.kəs, vó·kəs, láu.kəs* arba [*p*] žodžiuose *sõř.pəs, lõř.pəs* yra ilgesnis už atitinkamų formų minėtus priebalsius be murmamajo balsio, pvz.: *kař.ks, láu.ks, sõř.ps, lõř.ps* (99,9% tikimybė).

Žodžių, kurie skyrėsi murmamajo balsio vieta, pvz.: *plėkčš : plėksš, təkšš : təkšš*, nevienoda pasirodė balsio arba dvigarsio trukmė. Tais atvejais, kai murmama-

¹³ Oscilogramose dar pastebėta, kad žodžiuose su dvigarsiais *ar, or* prieš redukuotą balsį priebalsis [*r*] dažniau būna daugiadūžis (t. y. dviejų trijų dūžių), o atitinkamose porose be murmamajo balsio yra būdingesnė viendūžio [*r*] tendencija. Išmatavus šio segmento trukmę, paaiškėjo, kad redukuoto balsio atveju jis būna ilgesnis ($t_{|\bar{\Delta}|} = 2,41 > t_{0,05} = 2,23$).

¹⁴ Simbolių reikšmės: $|\bar{\Delta}|$ – skirtumų suma, $t_{|\bar{\Delta}|}$ – Stjudento kriterijus; segmentų skiltyje pateikiamas būdingas pavyzdys.

sis garsas yra uždaramame skiemenyje (pvz.: *plėkbs̄, spób.kbs̄*), balsis arba dvigarsis būna ilgesnis negu žodžiuose, kur tas balsis yra atviroje galūnėje, pvz.: *plėksb, spób.ksb*. Stjudento kriterijus balsio atveju lygus 1,95 ($t_{0,1} = 1,71$), dvigarsio – 3,98 ($t_{0,001} = 3,55$). Vadinasi, dvigarsiai yra „jautresni“ murmamojo balsio poveikiui negu vienabalsiai.

§ 13. Spektrogramose neretai matyti, kad balsis, net nerealizuotas atskiru segmentu, palieka tam tikrą fizinį pėdsaką: murmamojo balsio antroji formantė dažnai tarytum pasislenka po ankstesnio arba tolesnio priebalsio formantine zona¹⁵. Tačiau neretai redukuoto balsio formantės būna ir visai aiškios, net nesunkiai išmačiuojamos: pavyzdžiui, žodžio gale po kietojo priebalsio pirmoji formantė apytikriai užima 440 Hz zoną, antroji – 1760 Hz¹⁶.

Spektrogramose pastebėta ir kitų, tik deja, praktiškai neišmatuojamų kokybinių skirtumų, sąlygojamų potencialaus murmamojo balsio ir jo padėties. Pavyzdžiui, *šlāps̄, jāú.kbs̄, spób.kbs̄* tipo atvejais sprogstamojo priebalsio eksplozijos pėdsakas ir ypač jo dalis, signalizuojanti palatalizaciją, paprastai būna aukštesnėse dažnių zonose negu *šlāpsb, jāú.ksb, spób.ksb* tipo žodžiuose; *tėkbs̄* tipo formų [e] turi aukštesnę antrąją formantę negu *tėksb* tipo pavyzdžiuose; [s] segmentas atrodo kiek žemesnis formose *šlāps̄, tėkbs̄* (minėtinas ir kiek didesnis jo ilgumas¹⁷). Žinoma, tai tik kokybiniai pastebėjimai, tad tvirtesniems išvadoms jų neužtektų. Tačiau drauge su gautomis kiekybinėmis charakteristikomis jie paremia pagrindinę audicinių tyrimų išvadą: ir instrumentiniai duomenys rodo, kad tiriamosios minimalios poros yra skirtingi fiziniai reiškiniai, t. y. kad tos poros skiriasi tam tikrais akustiniais požymiais net jaunųjų informantų kalboje. Vadinasi, ir instrumentiniai eksperimentai rodo, kad *šlāps̄: šlāpsb, tėkbs̄: tėksb, vókbs̄: vókks, kaḱ.kbs̄: kaḱ.kb* ir pan. tipo minimaliosios poros nėra visiškai homoniminės, nes patikimai skiriasi tam tikrais fiziniiais požymiais.

¹⁵ Šiaurės panevėžiškių tarmėje galinis priebalsis yra palatalizuojamas tik tais atvejais, kai priešakinės eilės (arba visai supriešakėjęs užpakalinis) balsis būna redukuotas arba sutrumpėjęs, pgl.: *gaid.ąbs̄* 'gaidys', *kėḱb* 'kiti' *ą.kes̄* 'akys', *ą.kbs̄* 'akys', bet *trīs* 'trys', *līs* 'lįs', *tr'ąs* 'tris', *lōps̄* 'lips' ir t. t. (balsių redukcijos ir palatalizacijos sąveiką pirmoji pastebėjo E. Grinaveckienė [1961, p. 167]). Taip pat palatalizaciją galima aiškinti kaip viso priešakinio balsinio segmento arba jo dalies „susiliejamą“ su tolesniu priebalsiu, jų akustinių charakteristikų sinchronizaciją: redukcijos atveju balsio formantės (ypač F₂) tarytum „palenda“ po gretimo priebalsio dažniais. Kai balsis išlaiko senovinį ilgumą, balsio formantės spektre išsidėsto įprastine tvarka, ir palatalizacijos nebūna.

¹⁶ Murmamojo balsio formantės yra artimos trumpųjų balsių [e], [e] formantėms (vgl. [Pakerys, 1978, p. 27–28]).

¹⁷ Skirtingą galinio s kiekybę, priklausomą nuo murmamojo balsio, buvo pastebėjęs J. Gerulis [Gerulis, 1930, p. 41]. Jo nuomone, po murmamųjų balsių galinis [s] būna pusilgis, o ne trumpas, pvz.: *akmėñū.k(ə)s*. 'akmenukas', *kī.šk's*. 'kiškis' ir pan.

4. Fonologinė interpretacija

§ 14. Rišlių tekstų analizė, taip pat audiciniai ir akustiniai eksperimentai leidžia daryti tokias išvadas.

1. Šiaurės panevėžiškių senosios ir vidurinės kartos kalboje dar egzistuoja redukuoti balsiai kaip palyginti savarankiški segmentai.

2. Audiciniai eksperimentai aiškiai rodo, kad jaunesnioji karta skiria minimaliausias žodžių poras su redukuotu balsiu ir be jo, taip pat gerai diferencijuoja žodžius, kuriuose yra skirtinga murmamojo baltio vieta¹⁸.

3. Instrumentiniai tyrimai leido nustatyti apytikres redukuoto baltio formantes ir konstatuoti, kad murmamojo baltio buvimas palieka tam tikrus kiekybinius bei kokybinius požymius spektre.

§ 15. Fonologiškai interpretuodami gautuosius empirinius rezultatus, iš karto turime atmesti mintį, kad *kàs* 'kasu': *kàs* 'kas', *vó'kàs* 'vokus': *vó'ks* 'voks', *šláp̃s* 'šlapias': *šlaps̃* 'šlapsi' ir t. t. tipo formos yra homoniminės, t. y. kad jų išraiška susideda iš visiškai tų pačių ir ta pačia tvarka išsidėsčiusių fonologinių elementų. Tad galima rinktis tik vieną iš dviejų interpretacijų: supersegmentinę (prozodinę) arba segmentinę. Pagal pirmąją alternatyvą visi išnagrinėtieji fonetiniai reiškiniai bei skirtumai turi būti aiškinami stipriųjų ir silpnųjų skiemenų opozicija; pagal antrąją jie turi būti arba pačios murmamosios baltinės fonemos, arba kitų jos poveikį patyrusių fonemų alofonų požymiai.

§ 16. Prozodinė interpretacija neblogai paaiškina daugelį faktų – ypač minėtus kiekybinius balsinių ir priebalsinių segmentų skirtumus. Gerai ji derinasi ir su bendrąja K. Garšvos fonologine koncepcija, gana artima prozodinei fonologijos krypciai¹⁹. Tačiau, ją priėmę, susiduriame ir su tam tikrais sunkumais. Pirmia, skiemenų tipais negalima paaiškinti *šláp̃s*: *šlaps̃*, *tėk̃s*: *tėks̃* tipo opozicijų, nes ir vieni ir kiti jų nariai turi priklausyti stipriausiam skiemenų tipui. Antra, prozodinė interpretacija iš anksto atmeta bet kokią segmentinės murmamųjų balsių realizacijos galimybę: net visai retai tepasitaikantis savarankiškas murmamasis balsis yra pakankamas pagrindas atsakyti prozodinės kalbamųjų opozicijų interpretacijos. Trečia, priėmus prozodijos hipotezę, norom nenorom tenka stipriesiems galiniams skieme-

¹⁸ Be to, kaip paaiškėjo tyrimo metu, priešakinės eilės murmamasis balsis greičiausiai yra dvejos kokybės. Susidaro įspūdis, kad (aš) *nėš* 'nešiu' ≠ (to) *nėš* 'neši', (aš) *šláp̃s* 'šliauši' ≠ (to) *šláp̃s* 'šliauši'. Pirmųjų žodžių priebalsis [ʃ] turi lyg *ɛ* atspalvį, antrųjų – daugiau *i* atspalvį; kiek skirtingai skamba ir prieš juos esantys balsiai bei dvibalsiai. Šį spėjimą patvirtino I. Ručinskaitės atliktas audicinis eksperimentas: auditoriai minimaliausias poras skyrė puikiai (iš 1220 atsakymų teisingų gauta 949 arba 77,8%). Tačiau šį dalyką dar reikia kruopščiai patikrinti, todėl smulkiau į jį neatsižvelgsime.

¹⁹ K. Garšva [Гаршва, 1977, c. 9] prozodemomis laiko ir priebalsių palatalizaciją bei balsių kiekybę.

nims formuluoti visai kitas fonotaktikos taisyklės negu negaliniams ir silpniesiems skiemenims, nes stipriausiuose skiemenyse negaliotų skardžiųjų – dusliųjų priebalsių neutralizacijos dėsniai (plg. *bāū.bās* ‘baubus’ ir *bāū.ps* ‘baubs’, *vař.gās* ‘vargus’ ir *vař.ks* ‘vargs’), atsirastų daugybė eksplozinių priebalsių grupių, prieštaraujančių net universaliems fonotaktikos dėsniams (plg. *mā.žs* ‘mažas’, *sāū.ss* ‘sausas’, *veř.šs* ‘versis’, *vōř.šs* ‘viršus’, kur greta atsiduria priebalsiai, besiskiria tik koreliacijos požymiu) [Trnka, 1936, p. 57–62; Strimaitienė, 1976, p. 52–62]²⁰ ir t. t. Ir pagaliau ketvirta. Beveik visos kalbamosios minimaliosios poros (*kāsə* : *kās*, *vař.gās* : *vař.ks* ir kt.), be kitų ypatybių, gali skirtis ir skiemenų skaičiumi: net tada, kai pats murmamas balsis atskiru garsu neištariamas, *kāsə*, *vař.gās* tipo formos neretai lieka dviskiemenės, *pavař.gās* – triskiemenės ir t. t. Vadinasi, tiriamųjų faktų prozodinės interpretacijos šalininkai nori nenori turi pripažinti, kad vienas fonologinis skiemo gali būti realizuojamas kaip dviejų fonetinių skiemenų junginys, – t. y. priimti labai nerealistišką ir tipologiškai nemotyvuotą teorinę prielaidą.

§ 17. Taigi lieka iš esmės tik antroji alternatyva – aiškinti visus iširtuosius faktus kaip balsinės fonemos (tikriau saktant, visų trumpųjų balsių archifonemos plg. [Kačiušienė, 1982, p. 44]) /ə/ realizavimą arba netiesioginį jos signalizavimą gretimų fonemų alofonais. Tokią interpretaciją remtų šie argumentai (nekalbant apie tai, kad pasirinkti ją verste verčia kitų interpretacijų trūkumai):

a) – *Cə*, – *Cę* (*bę·dʰ* ‘bėda’, *gę·rʰ* ‘geri’) tipo grupės tarmėje funkcionuoja kaip vienasegmenčių – *C(ə)*, – *C(ę)* (*bę·dʰ*, *gę·rʰ*) fakultatyviniai variantai. Pagal žinomą sintagminės fonemų identifikacijos principą [Трубецкой, 1960, с. 69; Girdenis, 1981, p. 51] tokiais atvejais įtariamieji segmentai turi būti laikomi atitinkamais fonemų junginiais.

b) Tokios minimaliosios poros kaip *šlāpəš* : *šlāpsə* ir kt. skiriasi tik murmamojo segmento arba jo pėdsakų kitų fonemų alofonuose lokalizacija arba, kitaip saktant, tvarka. Tai rodo, kad tos poros skiriasi ne prozodiniais (simultaniniais), o linijiniais elementais – fonemomis²¹.

c) Segmentinė interpretacija sumažina fonologinių elementų inventorių, nes visų išnagrinėtų reiškinius bei faktus paaiškina vienintelė fonema (tiksliau – archifonema) /ə/. Tuo tarpu prozodinė interpretacija būtinai turi įvesti mažiau: dvi papildomas prozodemas (du skiemens tipus).

d) Fonema /ə/ leidžia paprasčiau aprašyti morfologiją, nes panaikina tik prozodiniais elementais išreiškiamas morfemas (plg. esamojo laiko 1 a. *kāsə* ‘kasu’ ir

²⁰ Kaip yra pažymėjusi M. Strimaitienė kandidatiniėje disertacijoje „Lietuvių kalbos priebalsių fonotaktika“, lietuvių kalbos dvinarių eksplozinių grupių pirmasis narys dažniausiai būna sonantas, rečiau – sprogstamasis ir dar rečiau – pučiamasis (tik 3 atvejai). Tačiau tokių pavyzdžių, kur greta būtų du pučiamieji, nei bendrinėje lietuvių kalboje, nei kitose tarmėse neužfiksuota.

²¹ Dėl sąvokų plg.: [Girdenis, 1981, p. 25].

būsimojo laiko 3 a. *kās* 'kas', kur esamojo laiko 1 a. pagal pirmąjį aiškinimą būtų reiškiamas stipriuojų skiemeniu, o būsimojo laiko 3 a. – silpnuojų). Kadangi tarmėje egzistuoja trilypės kvazihomoniminės *vō·kās* 'vokas': *vó·kās* 'vokus': *vó·ks* 'voks' ir t. t. tipo formos, supersegmentiškai aiškinant tarmės faktus, susidarytų griezdiška prozodinių elementų sancaupa: *vō·kās* tipo formas diferencijuotų stiprusis kirtis ir stiprusis skienuo, *vó·kās* – silpnasis kirtis ir stiprusis skienuo, *vó·ks* – silpnasis (neutralusis) kirtis ir silpnasis skienuo. Jau vien dėl to ši interpretacija atrodo nelabai natūrali. Tačiau jos didžiausią keblumą, kaip jau minėta, sudaro tai, kad stiprieji ir silpnieji skiemenys nepaaiškina tokių minimaliųjų porų, kaip *šlāpsb* : *šlāpsb*, *plēkšb* : *plēkšb* ir pan.

e) Fonema (archifonema) /ə/ labai palengvina tarmės žodžio galo vokalizmo aiškinimą. Kadangi pusilgiai arba trumpieji neredukuotieji galiniai balsiai yra ilgųjų balsinių fonemų realizacija, tai pats silpniausias ir neįtemptiausias murmamasis balsis gali sėkmingai atstovauti visoms trumposioms tarmės žodžio galo fonemoms [Kačiuškienė, 1982, p. 44].

f) Balsinės archifonemos /ə/ vieta paaiškina ne tik *šlāpsb*: *šlāpsb* tipo minimalių porų faktą, bet ir jo pobūdį. Pavyzdžiui, visai natūralu, kad šaknies balsis ar dvigarsis yra ilgesnis atvirame (*šlāpsb* tipo formų skiemenyje) ir trumpesnis uždaramame (*šlāpsb* tipo formų) (plg. § 12).

Kaip matome, segmentinė murmamųjų balsių interpretacija visais atvejais yra parankesnė už prozodinę – ji leidžia paprasčiau aprašyti kalbos reiškinius (plg. [Girdenis, 1981, p. 53]).

5. Pabaiga

§ 18. Tyrimas parodė, kad šiaurinių panevėžiškių šnektose murmamieji balsiai nėra tariami taip retai, kaip manyta iki šiol. Vis dėlto juos jau reikia laikyti fakultatyviniais balsiniais segmentais, realizuojamais tik tam tikrais motyvuotais atvejais – fonemos, kurioms atstovauja tie garsai, dabar dažniau realizuojamos įvairiais gretimų fonemų alofonų požymiais.

Ši padėtis atrodo gana keista, bet jos negalima laikyti tipologine unikalija. Panašių, tik fakultatyviai savarankiškais garsais terealizuojamų, fonemų yra ir kitose tarmėse bei kalbose. Pirmiausia čia galima prisiminti šiaurės ir vakarų žemaičių redukuotuosius galūnių balsius, kurie, skirtingai nuo šiaurės panevėžiškių, paprastai nesudaro nė skiemens [Zinkevičius, 1978, p. 101]. Redukuoti yra ir bendrinės latvių kalbos bei daugelio tarmių galiniai trumpieji balsiai [Endzelīns, 1948, p. 22; Endzelynas, 1957, p. 21 – 22]. Tipologiškai labai artimi šiaurės panevėžiškių murmamsiems yra buvę slavų jerai (ъ, ь)²² – analogiški net jų nykimo padariniai galinė-

²² Į tai pirmasis atkreipė dėmesį V. Čekmonas [Чекман, 1979, с. 201].

se – CR(s) tipo grupėse (plg. š. p. *iðkora* | *iðkara* < *iðkra* 'tikra', *dõgen* | *dõgan* < *dõgne* 'dugne' ir rusų *свекор* < *свекръ*, *огонь* < *огнь* ir kt. [Иванов, 1964. c. 27, 33, 34, 49, 452])²³. Iš esmės panašiai funkcionuoja prancūzų kalbos fonema [ə] (*e caduc*, *e muet*), kurios segmentinė realizacija visiškai priklauso nuo kalbėjimo tempo (plg. [Щерба, 1963, c. 102]). Tokių „mobilių“ fonemų yra indoiranėnų kalbose (plg. tadžikų *badan* | *bdan* 'kūnas', *suxan* *sxan* 'žodis', *šišum* || *ššum* 'šeštas' [Соколова, 1949, c. 60–61]), joms priskirtinos ir japonų /i, u/. Čia yra pažymėtina, kad tų kalbų tyrinėtojams tokių fonemų realumas nėra kelęs jokių abejonių. Kiek diskutuojama tik dėl tokių fonemų diferencinių požymių. Pavyzdžiui, kai kas mano, kad visos tadžikų ir kitų dabartinių iranėnų kalbų fonemos skirstytinos į patvariąsias (устойчивые) ir nepatvariąsias (неустойчивые): nepatvariais laikomi tie balsiai, kurie tik fakultatyviai realizuojami savarankiškais segmentais (plg. [Соколова, 1949, c. 32–33, 60, 61; Соколова, 1951, c. 236, 243]). Niekas nėra rašęs apie prozodinę tų garsų interpretaciją.

Šie gretinimai rodo, kad segmentinė redukuotų fakultatyvinių balsių fonologinė interpretacija yra priimta įvairių kalbų, turinčių tokius garsus, tyrimuose ir kad prozodinis jų traktavimas dirbtinai išplėstų šiaurės panevėžiškius iš platesnio tipologinio konteksto²⁴.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ, ДИСТРИБУЦИЯ И ФONOЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СЕВЕРОПАНЕВЕЖСКИХ РЕДУЦИРОВАННЫХ ГЛАСНЫХ

Резюме

Существуют две противоположные точки зрения на фонологический статус северопаневежских редуцированных гласных. Большинство исследователей считают, что в этих говорах имеется неустойчивая гласная фонема /ə/, реализация которой определяется контек-

²³ Plg. dar prūsų *tickers* Gr82 < tikr̥s < tikras. Čia pridurtina, kad Elbingo žodynėlio galiniai *-ys*, *-is* gali žymėti redukuotas galūnes, primenančias šiaurės panevėžiškių *-ms*, *-s* (žr. § 6), plg. *Deywis* E 1, *Dumis* E 39, *Moasis* E 263 ir šiaurės panevėžiškių *dīw̄ms* 'dievas', *dū̄m̄s* 'dūmas', *maīs s* 'maišas' ir kt.

²⁴ Ten, kur *šlāps̄s* 'šlapius': *šlāps̄s* 'šlapsiu', *jāū.kš̄s* 'jaukius': *jāū.kš̄s* 'jauksi' tipo poros skiriasi ir minkštuoju-kietuoju *p̄:p*, *k:k* (žr. 12 išn. p. 29), jų skirtinga foneminė sudėtis yra dar akivaizdesnė, negu čia tirtose šnektose: „dešiniųjų“ pavyzdžių kietuosius *p*, *k* galime paaiškinti tik tuo, kad jie eina tiesiai prieš priebalsius, o „kairiųjų“ minkštumą – tik tuo, kad po jų realizuojama balsinė fonema.

Autorė jaučia malonią pareigą padėkoti docentui A. Girdeniui už visokeriopą pagalbą ir visiems asmenims, padėjusiems atlikti šį tyrimą: filol. kand. K. Garšvai, filol. kand. B. Stundžiai, stud. I. Ručinskaitėi, Eksperimentinės fonetikos laboratorijos vyr. inž. A. Pečeliūnaitėi, taip pat filologijos daktarėms L. Bondarkai ir L. Verbickajai, palankiai įvertinusioms šio tyrimo pagrindų parengtą pranešimą, skaitytą Leningrado A. Ždanovo universiteto filologijos fakulteto dėstytojų ir aspirantų mokslinėje-metodinėje konferencijoje, įvykusioje 1981 m. kovo 17–20 d.

стом и темпом речи. Даже в крайних случаях о ее существовании свидетельствуют некоторые признаки реализации смежных фонем. Согласно другой точке зрения, редуцированные гласные не существуют ни на антропофоническом, ни на фонологическом уровне.

Обе указанные гипотезы подверглись тщательной эмпирической проверке и фонологической реинтерпретации.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что, во-первых, в связной речи северных паневежцев редуцированные гласные весьма часто реализуются как четкие вокалические сегменты. Они с вероятностью, значимо превышающей случайность, воспринимались и распознавались аудитором и в определенных контекстах четко выделялись на осциллограммах, снятых с полевых магнитофонных записей. Во-вторых, на наличие редуцированных, их физическую реальность указывает результат спектрографического эксперимента: даже нереализованный отдельным звуком редуцированный гласный оставляет следы своей формантной структуры на рядом стоящих сегментах согласных.

Следовательно, возможно лишь одно убедительное и обоснованное фонологическое толкование полученных экспериментальных результатов: в северопаневежских говорах несомненно существует неустойчивая гласная фонема (яли, точнее, архифонема) /ə/, типологически напоминающая сходные фонемы современных иранских языков [ср. Соколова, 1951].

LITERATŪRA

Būtėnas, 1932 — Būtėnas P. Augštaičių tarmės okuojančios pašnektės siena. — APh 1932, t. 3, p. 168—194.

Eidukaitienė, 1977 — Eidukaitienė V. Kupiškėnų monofoņgų priegaidės. Audicinis tyrinėjimas. — Kalbotyra, 1977, t. 18 (1), p. 18—24.

Endzelynas, 1967 — Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. — V., 1957.

Endzelins, 1948 — Endzelins J. Baltu valodu skaņas un formas. — Rīgā, 1948.

Garšva, 1977 — Garšva K. Akcentuacijos ir vokalizmo sąryšis šiaurės vakarų panevėžiškių tarmėje. — LKK, 1977, t. 18, p. 76—87.

Gerullis, 1930 — Gerullis G. Litauische Dialektstudien. — Leipzig, 1930.

Girdenis, 1970 — Girdenis A. (Rec.) Lietuvių kalbos tarmės. — Baltistica, 1971, t. 7 (2), p. 201—209.

Girdenis, 1974 — Girdenis A. Prozinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje: Trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas. — Kn.: Eksperimentinė ir praktinė fonetika. V., 1974, p. 160—198.

Girdenis, 1981 — Girdenis A. Fonologija. — V., 1981.

Girdenis, Zinkevičius, 1966 — Girdenis A., Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. — Kalbotyra, 1966, t. 14, p. 139—147.

Grinaveckienė, 1961 — Grinaveckienė E. Priebalsių minkštėjimo ryšys su galūnių trumpėjimu Steigvilių tarmėje. — LKK, 1961, t. 4, p. 167—180.

Jašinskaitė, 1957 — Jašinskaitė I. Kirtis, priegaidė ir jų poveikis vokalizmui Biržų tarmėje. — LKK, 1957, t. 1, p. 189—194.

Jaunius, 1970 — Jaunius K. Panevėžiškių tarmė. — Kn.: Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. V., 1970, p. 114—162.

Kačiuškienė, 1982 — Kačiuškienė G. Vakarinų šiaurės panevėžiškių balsių kiekybės fnetinės ypatybės ir jos fonologinė interpretacija. — Kalbotyra, 1982, t. 33 (1), p. 39—45.

Salys, 1946 — Salys A. Lietuvių kalbos tarmės. — Tübingenas, 1946.

Sauka, 1978 — Sauka L. Dainų kalbos interdialektiškumas. — MK, 1978, t. 1, p. 10—13.

Specht, 1920–22 — Specht F. Litauische Mundarten, gesammelt von A. Baranowski. — Leipzig, 1920, Bd 1; 1922, Bd. 2.

Strimaitienė, 1976 — Strimaitienė M. Lietuvių kalbos priebalsių fonotaktika (lyginant su anglų kalba). Kand. disertacija. — V., 1976.

Šukys, 1962 — Šukys J. Rytų aukštaičių pontininkų ir vakarinių pūtininkų tarmių būdingosios fonetinės ypatybės. — LKK, 1962, t. 5, 175–182.

Trnka, 1936 — Trnka B. General Laws of Phonemic Combinations. — TCLP, 1936, t. 6, p. 57–62.

Zinkevičius, 1966 — Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. — V., 1966.

Zinkevičius, 1978 — Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. — V., 1978.

Барановский, 1898 — Барановский А. Заметки о литовском языке и словаре. — СПб., 1898.

Гаршва, 1977 — Гаршва К. Слоговые акценты в фонологической системе (на материале литовского языка): Канд. дис. М., 1977.

Иванов, 1964 — Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка. — М., 1964.

Соколова, 1949 — Соколова В. С. Фонетика таджикского языка. — М.—Л., 1949.

Соколова, 1951 — Соколова В. С. Устойчивые и неустойчивые гласные. — В кн.: Памяти академика Льва Шербы. Л., 1951, с. 236–245.

Трубецкой, 1960 — Трубецкой Н. С. Основы фонологии. — М., 1960.

Урбах, 1964 — Урбах В. Ю. Биометрические методы. — М., 1964.

Чекман, 1979 — Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка. — Минск, 1963.

Щерба, 1963 — Щерба Л. В. Фонетика французского языка. — М., 1963.

Явнис, 1898 — Явнис К. Поневежские говоры литовского языка. — В кн.: Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год. Ковна, 1897, с. 174–228.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Eksperimentinės fonetikos laboratorija

Įteikta
1981 m. rugpjūčio 26 d.